
<https://doi.org/10.15407/ukrmova2019.04.090>

УДК 811.161.2'272+276.3-053.5+246.2

О.М. Данилевська

Інститут української мови НАН України, м. Київ

ПАРАМЕТРИ АНАЛІЗУ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ У СФЕРІ ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті узагальнено результати дослідження, проведеного на основі даних масового опитування в межах Проєкту Фонду Фольксваген «Бі- та мультлінгвізм: між інтенсифікацією та розв'язанням конфлікту. Етнолінгвістичні конфлікти, мовна політика і контактні ситуації в пострадянських Україні і Росії», цільового анкетування старшокласників, спостережень та аналізу нормативних документів, що регулюють використання мов у школах, на підставі чого обґрунтовано доцільність застосування кількісних, якісних та оцінних параметрів аналізу мовної ситуації в українській шкільній освіті. Зроблено висновок про позитивні зміни в мовній ситуації у сфері освіти, обґрунтовано доцільність упровадження активних мовнопланувальних заходів зі зміцнення комунікативної потужності української мови.

Ключові слова: мовна ситуація, мовна політика, білінгвізм, діглосія, державна мова.

«Про українську мову в українській школі» — з такою назвою 1912 р. М. Грушевський опублікував брошуру, у якій зібрав статті, присвячені питанню української мови і шкільної науки та освіти. Адже найочевиднішим показником нерозв'язаності проблеми забезпечення національних прав українців у Російській імперії було передусім питання мови — не допущеної імперською адміністрацією навіть у початковій школі, з чим М. Грушевський безпосередньо пов'язував низький освітній рівень українського народу: «...Між різними краями Росії Україна належить до гірших, найменш освічених. Причин тому є кілька: мало іде грошей до народної школи, мало про них дбають. А головно

© О.М. ДАНИЛЕВСЬКА, 2019

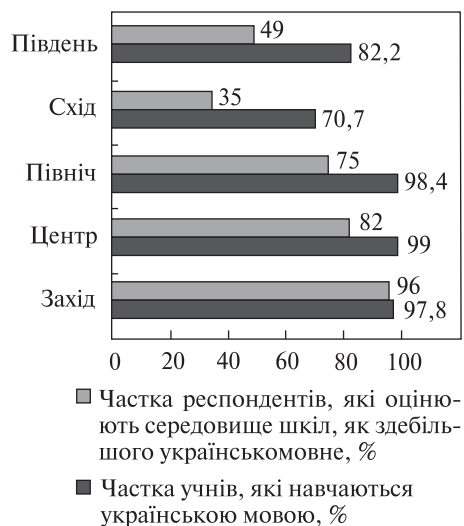
через те так тупо в них наука йде, що вчать дітей не українською мовою...» [1: 15]. Наслідком навчання в чужомовних школах М. Грушевський уважав швидко денационалізацію української еліти, пор.: «Триста літ з верхом... [наші предки] побачили, що українські діти вчать по чужих школах... і, вивчившись, одвертаються од свого народу, гидують своєю мовою і своєю батьківщиною» [Там само: 19]. Закономірно, що реформування мовної дійсності за доби Української революції 1917 — 1920 рр. розпочалося з упровадження української мови в освіту.

Алюзії з подіями столітньої давнини видаються зовсім не випадковими з огляду на ту оцінку реального функціонування української мови у сфері шкільної освіти, яку висловлюють сучасні українські школярі: «Мені не подобається, що в українській школі люди розмовляють російською мовою, тому прошу змінити нашу двомовну школу на одномовну» (з анкети старшокласника з Полтави); «Хочу, щоб усі вчителі в школі розмовляли українською»; «Що б я хотіла змінити в школі? Майже нічого. Трішки більше спілкуватися на перервах українською мовою. А так мене все влаштовує» (з анкет старшокласників з Житомира); «Я б хотів, щоб у школі було більше української. Тому додав би в розклад більше уроків української мови, бо українська мова для нас рідна і два уроки на тиждень — це замало» (з анкети старшокласника з Києва). Отже, як і століття тому, проблема національної школи лишається актуальною для України і сьогодні: щоправда, не так за формою (для часів Української революції йшлося і про сутнісний, і про формальний бік розбудови національної системи освіти), як передусім за змістом, оскільки за формальними критеріями майже 90% українських школярів здобувають сьогодні середню освіту саме українською мовою.

Розбудова національної школи набула пріоритетного значення після проголошення незалежності України. І хоч формальне переведення українських шкіл на українську мову навчання після 1991 р. відбувалося доволі швидко (якщо в рік проголошення незалежності кількість учнів в Україні, які навчалися українською, становила 49,3%, то на початку 2000 р. — понад 70%, а нині цей показник сягає 90%), проте синхронної українізації мовного середовища навчальних закладів не відбулося. Ба більше: формальна зміна статусу шкіл не стала ефективним заходом із протидії масштабним деформаціям мовної ситуації в державі. Це було зумовлено передусім політизацією мовного питання, сильною протидією проросійських політичних сил, які використовували систему освіти в Україні як один із механізмів утримування українського суспільства у сфері російських геополітичних впливів. Унаслідок такої політичної реальності українська шкільна освіта, всупереч деклараціям і формальним заходам, стала середовищем стихійного поширення білінгвальних практик.

Свідченням цього є істотна розбіжність між статистичними даними про кількість учнів, які навчаються українською мовою, і реальними фактами використання мов у сфері шкільної освіти.

Мовою цифр цю розбіжність ілюструють оцінки якості мовного середовища шкіл респондентами масового опитування і статистичні дані

Діаграма 1. Розподіл за регіонами частки респондентів, які оцінюють середовище загальноосвітніх шкіл як здебільшого українськомовне, і частки учнів, які навчаються українською мовою за офіційною статистикою

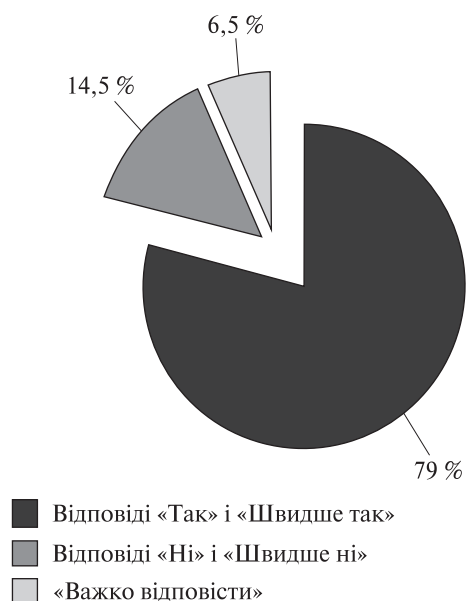
мов у школах свідчать і школярі, учасники цільового анкетування, фрагменти з анкет яких цитували вище.

Варто наголосити, що оприямлена зазначеною незбіжністю мовна ситуація в українській школі не відповідає настановам суспільства: за даними масового опитування, за одновимірним розподілом майже 80% респондентів підтримують обов'язкове викладання державною мовою в усіх державних навчальних закладах, більше 70% висловлюють підтримку запровадженню обов'язкового мовного режиму в школах, що істотно перевищує аналогічні показники, отримані 10 років тому (63 % і 33% відповідно) (Діаграми 2,3).

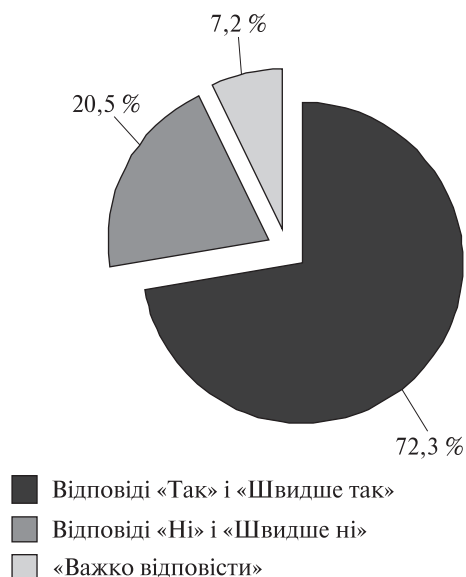
Неформальні прояви мовної ситуації у сфері освіти свідчать про те, що для її аналізу недостатньо кількісних показників, якими здебільшого обмежуються моніторинги, на результати яких покликаються в Міністерстві освіти і науки та інших державних інституціях. Варто зазначити, що статистичні показники не враховують фактів використання мови / мов поза уроками (на перервах, в позаурочних заходах, міжособистісному спілкуванні вчителів і учнів, учителів та батьків, учнів), а також того, чи дотримуються вчителі мовного режиму на уроках і яка якість їхнього мовлення. Крім того, кількісні параметри зовсім не враховують, що думають із приводу функціонування мов у школі звичайні мовці. Поза сумнівом, не врахувавши всі ці показники, не матимемо об'єктивної картини функціонування мови в тій або тій сфері. Саме тому у своєму дослідженні спробували поєднати аналіз кількісних, якісних і оцінних характеристик мовної ситуації в освітній сфері.

про статус шкіл за мовою навчання: якщо на Заході України, відповідаючи на запитання «Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?», варіанти «Майже всі» і «Набагато більше половини» обрали 96% опитаних (відповідь «Майже всі» — 87%), то в Центрі за такої самої кількості учнів, які здобувають середню освіту українською, — тільки 60%, а на Півдні, де українською мовою сьогодні навчаються 82,2% школярів, чують українську в школах «Набагато більше половини» 49% («Майже всі» — тільки 14%). Порівняння даних статистики і масового опитування за всіма регіонами узагальнено в Діаграмі 1.

Про невідповідність даних статистики реальному функціонуванню

Діаграма 2. Розподіл відповідей на запитання «Чи обов'язковим є викладання державною мовою в усіх державних закладах освіти?»

Діаграма 3. Розподіл відповідей на запитання «Чи повинні викладачі (вчителі) спілкуватися державною мовою під час всього навчального процесу (не тільки на лекціях чи уроках) в державних закладах освіти?»

Соціолінгвістичне дослідження мовної ситуації у сфері шкільної освіти в Україні ґрунтувалося на даних масового опитування, проведеного в межах проекту Фонду Фольксваген «Бі- та мультлінгвізм: між інтенсифікацією та розв'язанням конфлікту. Етнолінгвістичні конфлікти, мовна політика і контактні ситуації в пострадянській Україні і Росії», цільового анкетування школярів, виконаного в рамках роботи над плановою темою відділу соціолінгвістики в Інституті української мови НАН України «Мовний побут сучасного українського міста» (2010 — 2015), результатах спостереження (аналізі щоденної мовної практики вчителів і учнів), аналізі нормативних документів, які визначають використання мов у навчальному процесі в загальноосвітніх закладах (передусім навчальні плани та накази МОН), а також дискурсивному та контент-аналізі текстів шкільних підручників та усного мовлення вчителів та учнів.

Отримані дані дають підстави констатувати, що мовну ситуацію в українській шкільній освіті визначає формальна та фактична взаємодія української мови як державної з російською та іншими мовами національних меншин, а також мовами, які вивчають як іноземні. Проте найістотніше значення для її характеристики має функціонування української мови як мови навчання і російської як мови неформального спілкування великої кількості комунікантів майже для всієї території держави, окрім західного регіону. Причому особливістю мовної ситуації в Україні є той факт, що формальні і неформальні параметри взаємодії цих двох

мов у загальноосвітніх навчальних закладах не регламентовано нормативними приписами, їх визначають закономірності спонтанної комунікації, мовна поведінка й звички учасників навчального процесу, сформовані під впливом мовної ситуації в конкретному регіоні, що й зумовлює неоднорідність мовної ситуації в шкільній освіті в державі загалом: істотно відрізняються мовні середовища шкіл того самого типу в Києві, Львові чи Одесі або Харкові; неоднакові «мовні портрети» навчальних закладів у містечку чи селі й у великому промисловому центрі.

Емпіричні дані підтверджують висновок соціолінгвістів, що специфіку мовного середовища шкіл в Україні визначає поширення в них у різних пропорціях координативного, субординативного та змішаного білінгвізму, диглосії, дифузне проникнення інтерферентних явищ та елементів змішаного мовного коду (суржику) [4: 97 — 102]. Тому, попри офіційність державного статусу української мови й переконливе формальне домінування, для мовної ситуації у сфері шкільної освіти в нашій державі характерні нерівномірність за регіонами та деформація за ознакою «місто — село», невідповідність задекларованого і реального стану державної української мови, що виявляється в білінгвізмі шкільних мовних середовищ майже на всій території України.

Аналіз результатів масового опитування дає підстави для висновку, що конфігурацію мовної ситуації в шкільній освіті в незалежній Україні успадковано від радянського періоду, хоч статистичні її параметри за роки незалежності істотно змінилися.

Зміна мови навчального процесу в багатьох школах відбувалася формально: вона не зачіпала викладацький склад, не поширювалася на позаурочні заходи та міжособистісну комунікацію під час перерв. Ще однією причиною повільного оздоровлення мовної ситуації в українській шкільній освіті варто вважати посттоталітарний характер останньої, що виявляється в подвійних поведінкових стандартах учасників освітнього процесу (формальних і неформальних), залишкових явищах тоталітаризму, помітних у шкільній мовній практиці, зокрема в активному вживанні мовних штампів, успадкованих від радянської школи, традиційності дискурсивних сценаріїв, часто тоталітарних за своєю природою. Варто зазначити, що в цьому сенсі українська школа не є якимсь винятковим осередком, оскільки поведінкові практики в ній здебільшого визначають поширені в суспільстві стереотипи спілкування в системі «дорослий — дитина». Яскравою ілюстрацією цього може слугувати ситуація, спостережена в одній київській школі, пор.: *У київській школі батьки, вчителі й учні після вистави шкільного театру зібралися в їдальні, щоб поласувати солодощами. Одна з учительок припрошує всіх частуватися: «Друзі! Шановні діти! Батьки! Пригощайтеся! Усі солодощі приготували кулінари в кафе однієї нашої мами!».* За кілька хвилин та сама вчителька знову бере слово. *«Петренки вже пішли, можна спокійно поговорить... Спасибо большое, Наталья Петровна, вашим кондитерам. Такой праздник деткам организовали!»* (Зі спостережень).

Водночас статистичні параметри мовної ситуації свідчать про позитивну динаміку в процесі удержавлення української мови в системі шкільної освіти, що виявляється передусім у вирівнюванні мовної ситуації відповідно до етнічного складу населення в регіонах та державі загалом. Цю тенденцію підтверджують показники зростання кількості учнів, залучених до навчання українською мовою від 1991 р. до 2017 р.: (49,3% і 89,7% відповідно). Результати масового опитування дають підстави констатувати, що саме сферу шкільної освіти громадяни України оцінюють як найбільш українізовану (так уважають 41,5 % опитаних; за десять років цей показник зріс на 10%, що є об'єктивним підтвердженням зміцнення позиції української мови в школі) (Таблиця 1).

Поступовій гармонізації мовної ситуації у сфері шкільної освіти сприяло й повернення до шкіл національних меншин обов'язкового уроку української мови, вилученого з їхніх навчальних планів наприкінці 50-х рр. ХХ ст. (Історія функціонування мов національних меншин в українських школах — окремий драматичний сюжет, який намагалися простежити за аналізом нормативних документів МОН від 30-х рр. ХХ ст. до сьогодення) [3: 78 — 84].

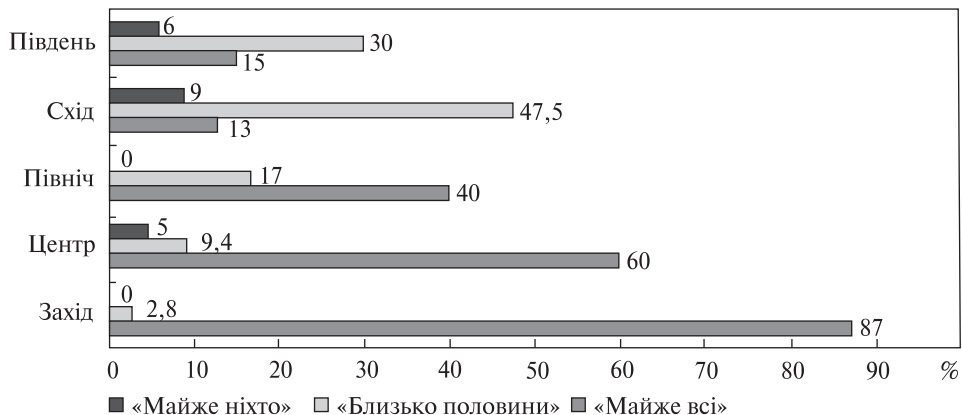
Аналіз нормативних документів, які регулюють використання мов у системі шкільної освіти в незалежній Україні, відбиває помітну політизацію питання застосування мов у школах, його залежність від політичної кон'юнктури, про що свідчить рішення про скасування норми про обов'язковий мовний режим 2010 р.¹ або розпорядження 2012 р. про обов'язкове вивчення другої іноземної мови, роль якої могла виконувати мова національної меншини, зокрема російська.

Особливістю мовної ситуації у сфері шкільної освіти є те, що характер і масштаби відмінностей мовної взаємодії за регіональним розподілом,

Таблиця 1. Розподіл відповідей «Майже всі» на запитання «Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте?» за сферами функціонування мови і роками, %

Сфери функціонування мови	2006 р.	2017 р.
У школах	31,6	41,5
У державних установах	27,2	37,2
У вищих навчальних закладах	26,3	33,4
З родиною, друзями	24,3	30,0

¹ У 2009 р. міністр освіти І. Вакарчук ініціював ухвалення постанови № 1033 «Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад», відповідно до якої в державних і комунальних закладах мали «постійно застосовувати українську мову, а в державному і комунальному загальноосвітньому навчальному закладі з навчанням мовою національної меншини поряд з українською мовою — також мову, якою здійснюється навчально-виховний процес в цьому закладі» («Урядовий кур'єр», 14 жовтня 2009 р.). Проте за поданням 52 народних депутатів із Партії регіонів Конституційний Суд України рішенням від 2 лютого 2010 р. визнав зазначений пункт Постанови уряду неконституційним.

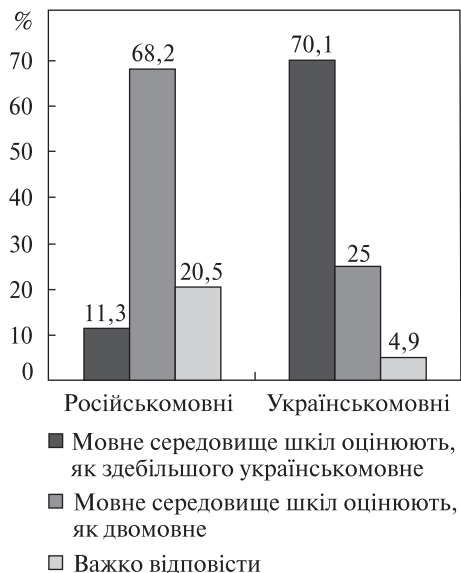

Діаграма 4. Розподіл відповідей на запитання «Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?» за регіонами

узагальнені в Діаграмі 4, не можна пояснити регулятивними механізмами або тим, що в регіонах упроваджують різні моделі застосування мов у закладах освіти, саме тому є підстави вважати виявлену нерівномірність наслідком постколоніальної деформації, яку поки що не подолано. Незбіжність оцінки мешканців різних регіонів корелює із мовною ситуацією в них, відбиває поширені там настанови щодо мов.

Результати масового опитування дали підстави для висновку про залежність оцінки мовного середовища українських шкіл від повсякденної мовної поведінки: ті респонденти, які в буденному житті користуються російською мовою, схильні вважати мовне середовище шкіл меншою мірою українськомовним, ніж ті, для яких мовою повсякденного спілкування є українська (Діаграма 5).

Варто зазначити, що ця залежність є однією з найменш досліджених закономірностей. Отримані дані засвідчують, що оцінка в групах респондентів за мовою повсякдення відрізняється від даних за одновимірним розподілом щонайменше на 20%, обґрунтовують доцільність глибшого дослідження виявленої тенденції із застосуванням цільового анкетування. Таке опитування серед школярів-старшокласників, проведене в містах, які належать до зони найбільшого поширення інтерферентних явищ унаслідок взаємодії української та російської мов, що супроводжується вживанням так званого суржика, засвід-

Діаграма 5. Оцінка мовного середовища шкіл російськомовними та українськомовними у повсякденні респондентами

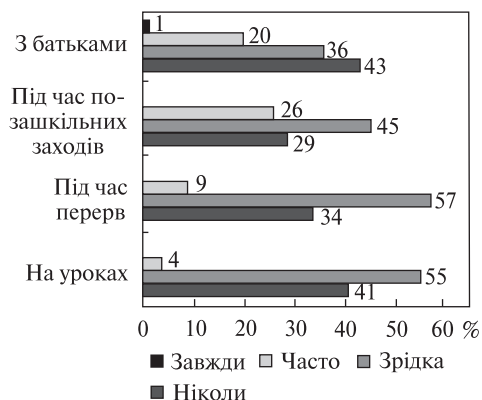
чило, що діти по-різному оцінюють мовне середовище шкіл навіть у межах одного населеного пункту. Відмінності у висновках про характер мовної взаємодії в школі корелюють із їхнім індивідуальним вибором української чи російської мови в конкретних комунікативних ситуаціях. Саме такий індивідуальний вибір і витлумачено як мовну поведінку.

Українсько-російський білінгвізм мовного середовища шкіл, характерний для багатьох регіонів України, впливає на мовну поведінку учасників педагогічного дискурсу, що виявляється в значно більшій (порівняно з одномовними ситуаціями) варіативності її типів і, як наслідок, у неоднорідності мовного простору в закладах освіти. На підставі спостережень і результатів цільового опитування типи мовної поведінки школярів витлумачено як типи пристосування до мовного середовища школи. Називали їх за рівнем мовної адаптації, а саме: 1) природний комфортний (українськомовні діти в українськомовному середовищі або російськомовні діти в російськомовному середовищі); 2) природний некомфортний (українськомовні діти в українськомовній школі, які обирають для спілкування з однолітками російську мову, через те що вона домінує в неформальній комунікації підлітків і у зв'язку з цим сприймається ними як престижніша; зворотна ситуація — російськомовні діти в російській школі, які обирають для спілкування з однолітками українську мову як престижнішу для неформальної комунікації, — для України не є реальною); 3) добре адаптований комфортний (російськомовні діти в українськомовному середовищі, які вільно перемикають коди залежно від ситуації, не відчуваючи при цьому дискомфорту й труднощів; зауважимо, що зворотна модель — українськомовні діти, добре адаптовані в російськомовній школі, була поширеною за радянських часів, проте не є типовою для сучасної України); 4) не цілком адаптований комфортний (російськомовні діти в українськомовній школі, які досить вільно перемикають коди залежно від ситуації, але припускаються великої кількості різнотипних мовних помилок або, зрідка, вдаються до мовного змішування; інколи такі діти «забувають» автоматично перемкнути коди, але роблять це одразу після нагадування); 5) слабко адаптований некомфортний (російськомовні діти в українськомовній школі, яким важко перемикає коди, вдаються до мовного змішування; надзвичайно погано

Таблиця 2. Кількісний склад груп школярів за типом мовної поведінки під час навчання в містах, де проводили анкетування, %

Місто	Природний комфортний	Добре адаптований комфортний	Не цілком адаптований комфортний
Житомир	78	22	—
Київ	41	56	3
Біла Церква	84	16	—
Полтава	45	48	7
Черкаси	93	7	—

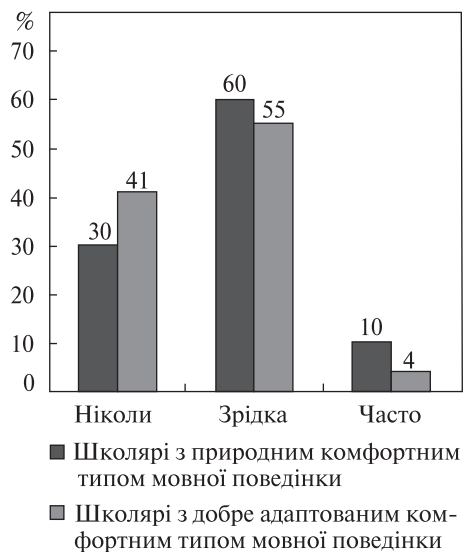
Діаграма 6. Розподіл відповідей школярів із добре адаптованим комфортним типом мовної поведінки про використання вчителями російської мови (м. Київ)

пишуть українською мовою, їм важко переказувати українські тексти); б) неадаптований некомфортний (російськомовні або українськомовні діти, які не здатні до перемикавання кодів в іншомовному оточенні — за українських реалій це радше гіпотетичний тип [2: 60].

Неспівмірність груп за кількістю школярів у різних містах корелює із мовною ситуацією в регіонах, а також зумовлена змінами мовної ситуації в державі, що відбулися упродовж часу, поки тривало дослідження (Таблиця 2).

Таблиця 3. Розподіл відповідей українськомовних учнів на запитання про двомовні практики вчителів (абсолютні показники)

Варіанти відповідей	На уроці	Під час перерв	Під час поза-класних заходів	У спілкуванні з батьками
Житомир (78)				
Ніколи	26	34	29	34
Зрідка	39	24	30	30
Часто	3	8	5	7
Завжди				
Київ (41)				
Ніколи	12	12	7	15
Зрідка	25	22	20	20
Часто	4	6	5	3
Завжди		1	3	1
Біла Церква (84)				
Ніколи	13	25	29	44
Зрідка	64	50	51	34
Часто	4	5	2	2
Завжди	1			
Полтава (45)				
Ніколи	8	4	4	11
Зрідка	34	38	34	29
Часто	3	2	6	4
Завжди		1	1	1
Черкаси (93)				
Ніколи	38	27	38	44
Зрідка	50	43	36	34
Часто	1	11	9	6
Завжди			1	

Діаграма 7. Порівняння даних у групах українськомовних і російськомовних школярів щодо використання вчителями російської мови на уроках (м. Київ)

Діаграма 8. Порівняння даних у групах українськомовних і російськомовних школярів щодо використання вчителями російської мови під час перерв (м. Київ)

Отримані результати анкетування підлітків корелюють із результатами масового опитування, які фіксують амбівалентне ставлення українського суспільства до двомовності. Формуванню такого ставлення школярів почасти сприяє й мовна поведінка вчителів. У певних ситуаціях шкільного спілкування вчителі використовують російську мову за спостереженнями 50% українськомовних учнів у Житомирі, 61% — у Києві, 76% — у Білій Церкві, 85% — у Полтаві, 54% — у Черкасах. Не може не бентежити той факт, що всупереч поширеній думці про те, що російською вчителі користуються здебільшого на перервах та в позаурочних заходах, респонденти свідчать про такі ситуації й на уроках.

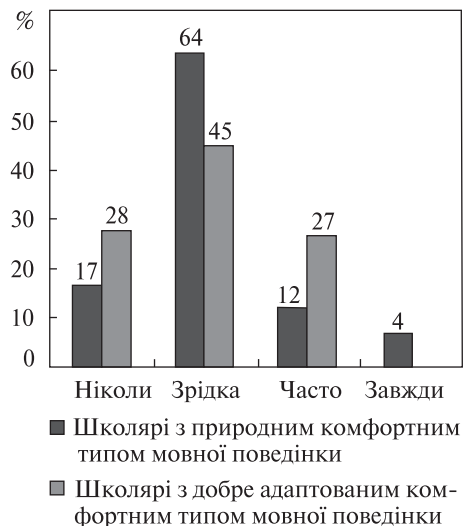
Про активне використання вчителями російської мови в різних ситуаціях шкільного навчання свідчать і російськомовні школярі (пор. дані на Діаграмі 6).

Залежність сприйняття мовного середовища шкіл від повсякденної мовної поведінки ілюструють Діаграми 7 — 9.

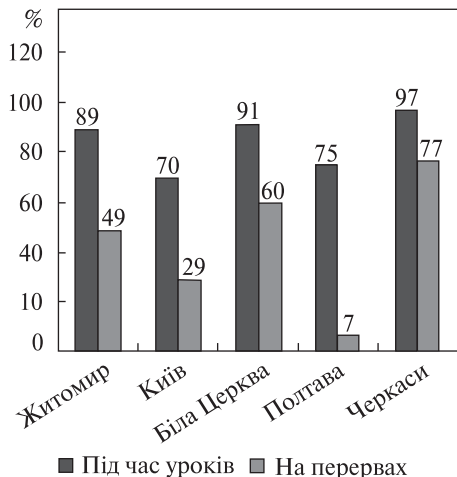
Результати, які свідчать про залежність частотності перемикання кодів вчителями в шкільній комунікації від мовної ситуації в містах проведення опитування, узагальнені в Діаграмі 10 та в Таблиці 3.

Важливим результатом анкетування є кількісний показник комфортності навчання підлітків із функційно першою російською мовою в українськомовній школі (від 73% до 95% російськомовних старшокласників задоволені своїм навчанням в українськомовних школах).

Ці настанови корелюють і з настроями дорослих респондентів. На запитання «Якою мовою Ви хотіли б, щоб Ваші діти (майбутні діти) навчалися?» отримали такі відповіді: «Здебільшого українською» —

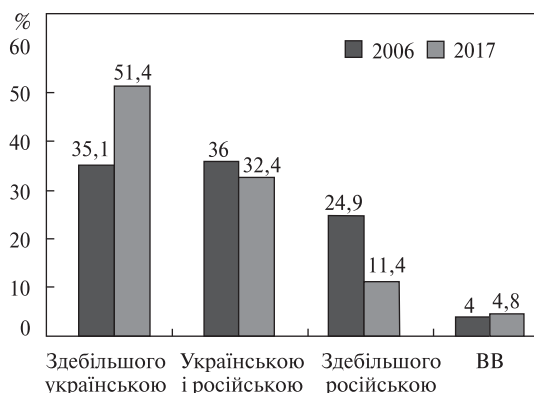
Діаграма 9. Порівняння даних у групах українськомовних і російськомовних школярів щодо використання вчителями російської мови під час позакласних заходів (м. Київ)

Діаграма 10. Розподіл відповідей про використання української мови на уроках та під час перерв за самооцінкою школярів

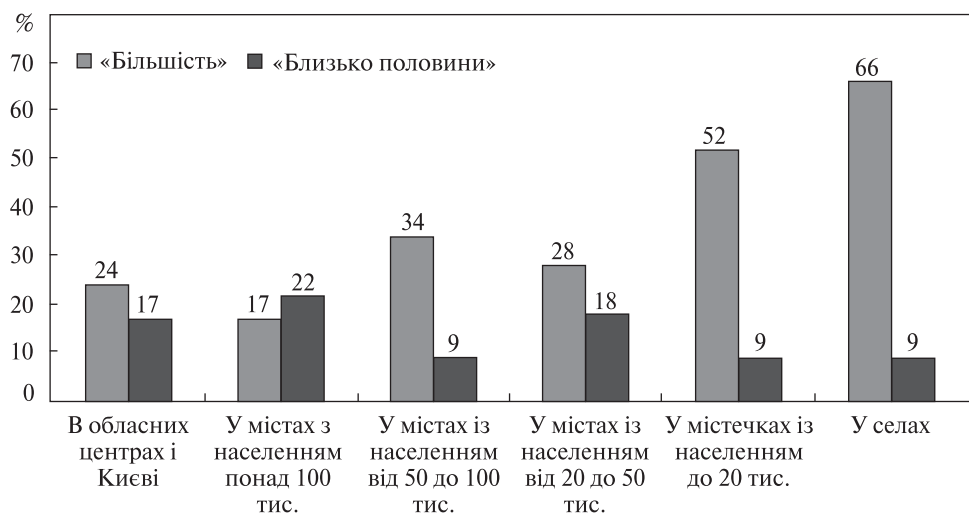
51,4%; «Українською та російською» — 32,4%; «Здебільшого російською» — 11,4%; вагалися з відповіддю — 4,8%. Про зміни в суспільних настроях можемо судити на підставі порівняння цих даних із даними за 2006 р. Кількість тих, хто бажає українськомовної освіти для своїх дітей, зросла майже у півтора раза, відповідно вдвічі зменшилася кількість прихильників російськомовної освіти (дані узагальнено в Діаграмі 11).

Результати масового опитування дали змогу виявити істотну відмінність в оцінці мовного середовища загальноосвітніх навчальних закладів у місті та селі, що загалом відповідає особливостям мовної ситуації в Україні: у великих містах і промислових центрах переважає російська мова, у селах — українська, у невеликих містах співвідношення двох мов приблизно однакове.

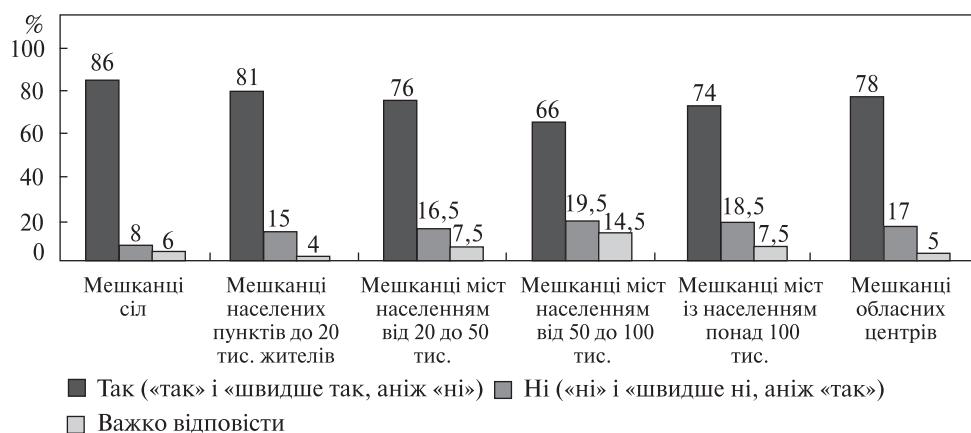

Діаграма 11. Розподіл відповідей на запитання «Якою мовою Ви хотіли б, щоб Ваші діти (майбутні діти) навчалися?» за роками (2006 і 2017 рр.)

Якщо за одновимірним розподілом кількість тих, хто вважає, що в загальноосвітніх школах майже всі послугуються українською мовою, становить 41,5%, то серед меш-

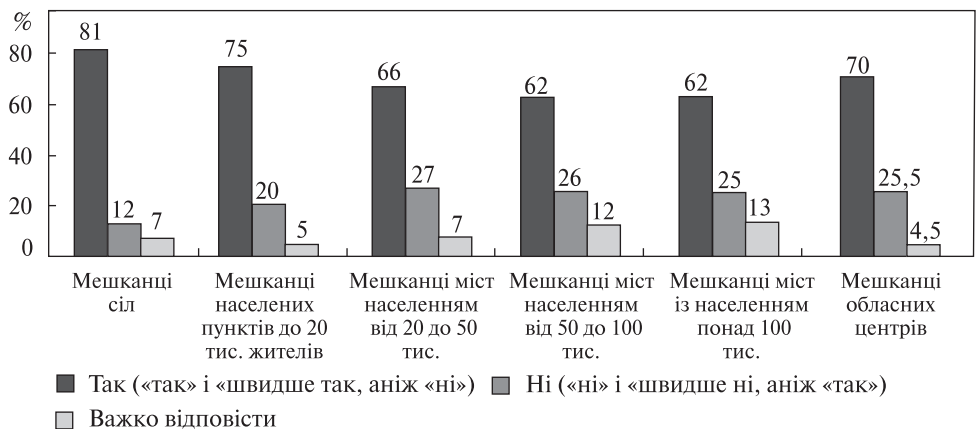
Діаграма 12. Розподіл відповідей на запитання «Скільки людей, на Вашу думку, розмовляє українською мовою в населеному пункті, де Ви мешкаєте, у школах?» за типом поселення

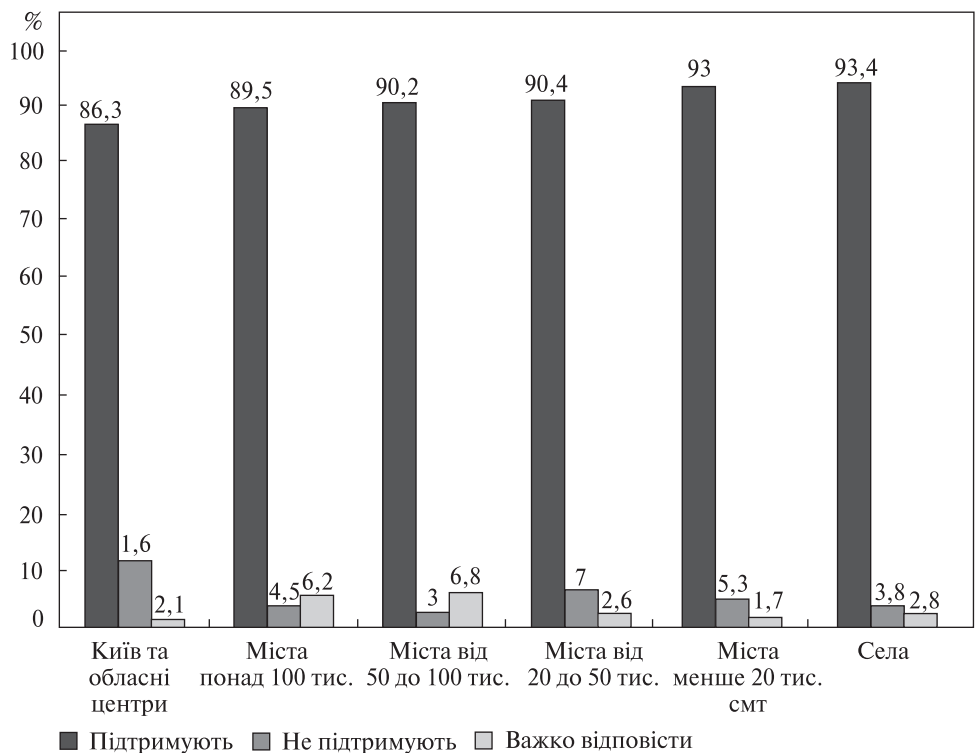
Діаграма 13. Розподіл відповідей на запитання «Чи обов'язковим є викладання державною мовою в усіх державних закладах освіти?» за типом поселення

канців обласних центрів, а також столиці таких є 24% (у містах із чисельністю населення понад 100 тис. респондентів, які переконані, що в школах майже всі говорять українською, — 17%) (Діаграма 12).

Повільне вирівнювання мовної ситуації в шкільній освіті за лінією «місто — село» є наслідком непослідовного дотримання вимог, які регулюють використання мов у закладах освіти — і міських, і сільських, що обґрунтовує потребу більш активної державної мовної політики в окресленій царині. Обґрунтованості цьому висновку надають результати масового опитування в частині запитань, які стосуються потенційних заходів держави у сфері врегулювання використання мов у загальноосвітніх навчальних закладах (пор. дані Діаграм 13 — 16).

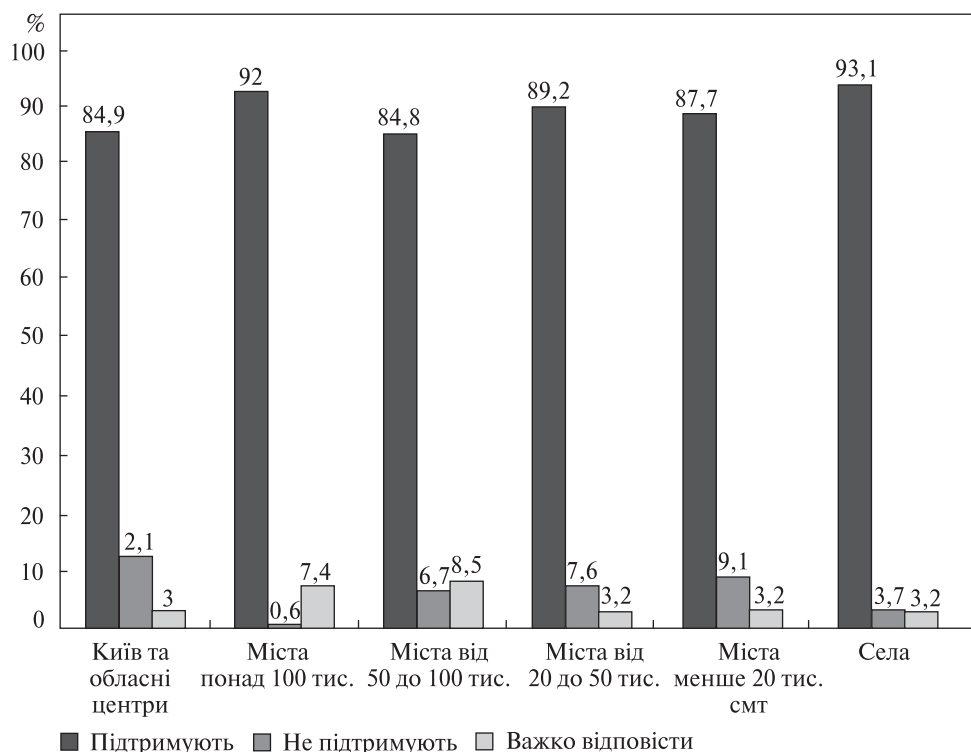

Діаграма 14. Розподіл відповідей на запитання «Чи повинні викладачі (вчителі) спілкуватися державною мовою під час усього навчального процесу (не тільки на лекціях чи уроках) у державних закладах освіти?» за типом поселення

Діаграма 15. Розподіл відповідей на запитання «Як би Ви поставилися до законодавчого закріплення вимоги до всіх держслужбовців, зокрема й керівників навчальних закладів, обов'язкового вільного володіння українською мовою?» за типом поселення

Отже, аналіз мовної ситуації у сфері шкільної освіти за кількісними, якісними та оцінними критеріями дає підстави для висновку про білінгвізм мовного середовища шкіл: кількість тих, хто чує не саму лише українську мову або взагалі не чує української в школах, становить

Діаграма 16. Розподіл відповідей на запитання «Як би Ви поставилися до законодавчого закріплення такого положення щодо функціонування української мови як державної — кожен громадянин зобов'язаний володіти українською мовою як мовою свого громадянства?» за типом поселення

48,5%, що не відповідає статистичним даним про кількість школярів, охоплених українськомовним навчанням.

Мовна ситуація в шкільній освіті зумовлена, всупереч офіційній статистиці, загальною конфігурацією мовної ситуації в державі (зокрема з істотною нерівномірністю за регіонами і за ознакою «місто — село»); її оцінка залежить від особистих мовних преференцій мовців, що, однак, не заперечує того факту, що заходи мовної політики держави в освіті «відстають» від запитів суспільства, передусім у питанні запровадження мовного режиму в школах, що передбачає обов'язкове використання державної української мови в позаурочних заходах, норми про обов'язкове володіння державною мовою всіма вчителями та керівниками державних навчальних закладів.

Досвід активного використання української мови в умовах українськомовної школи в офіційній та напівофіційній комунікації російськомовними підлітками варто розглядати як механізм зміцнення її комунікативної потужності, що створює потенційні умови переходу на українську і в інших комунікативних сферах.

Особливості взаємодії української та інших мов (насамперед російської) у сфері шкільної освіти обґрунтовують потребу регулярного мо-

ніторингу мовної ситуації із застосуванням масового опитування, що передбачає аналіз не тільки кількісних, а й якісних і оцінних показників.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грушевський М. Про українську мову і українську школу. Київ, 1991.
2. Данилевська О.М. Типи мовної поведінки київських школярів. *Українська мова*. 2013. № 2. С. 56 — 67.
3. Данилевська О.М. Українська мова в українській школі на початку XXI століття: соціолінгвістичні нариси. Київ, 2019.
4. Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики. Київ, 2010.

REFERENCES

1. Hrushevskiy, M. (1991). About the Ukrainian language and the Ukrainian school. Kyiv: Veselka (in Ukr.).
2. Danylevska, O.M. (2013). Types of lingual behavior of Kyiv school children. *Ukrainian language*, 2, 56 — 67 (in Ukr.).
3. Danylevska, O.M. (2019). Ukrainian language in the Ukrainian school at the beginning of the 21st century: sociolinguistic essays. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House (in Ukr.).
4. Masenko, L. (2010). Essays on sociolinguistics. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House (in Ukr.).

Статтю отримано 28.11.2019

O.M. Danylevska

Institute of the Ukrainian Language of National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv

PARAMETERS OF ANALYSIS OF THE LANGUAGE SITUATION IN THE FIELD OF SCHOOL EDUCATION IN UKRAINE AT THE BEGINNING OF THE XXI CENTURY

The article analyses the language situation in Ukrainian school education by quantitative, qualitative and evaluative parameters based on the data of a mass survey, targeted questionnaires for schoolchildren, observations of the teachers' and students' daily language practice, and analysis of regulatory documents governing the use of languages in secondary schools.

The significant discrepancy in statistics between the number of students taught in Ukrainian and the real facts of the languages used in the school system has been interpreted in the context of deformations of the language situation in the field of education, it is noted that this discrepancy does not correspond to the society's guidelines. On this basis, it is substantiated that quantitative indicators are not enough to analyse the language situation in the field of school education, since they do not take into account the facts of out-of-school using the language/languages, as well as the ordinary speakers' ideas about languages functioning at school.

The data obtained give reason to state that the functioning of Ukrainian as the language of study and Russian as the language of informal communication of a large number of communicants in almost the entire territory of the state, except the western region, is most essential for characterizing the language situation in the field of school education in Ukraine.

Contrary to official statistics, the language situation in school education is determined, by general configuration of the language situation in the state (in particular, its significant unevenness by region and on "city-village" basis), its assessment depends on the speakers' personal language preferences.

The practice of Russian-speaking adolescents' active use of Ukrainian language under conditions of a Ukrainian-language school in official and semi-official communication should be considered as a mechanism to strengthen its communicative power, which creates potential conditions for the transition to Ukrainian in other communicative fields.

Keywords: *language situation, language policy, bilingualism, diglossia, state language.*